

Fr. Engels, *Ο ρόλος της εργασίας στην εξανθρώπιση του πιθήκου/Chris Harman, Ο Ένγκελς και η καταγωγή της ανθρωπίνης κοινωνίας*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2011, σελ. 156

Το μικρό αλλά σημαντικό βιβλίο που παρουσιάζουμε αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο είναι το κλασικό κείμενο του Ένγκελς για το ρόλο της εργασίας στην εξανθρώπιση του πιθήκου. Το κείμενο αυτό αποτελεί κεφάλαιο του βιβλίου του Ένγκελς, *Διαλεκτική της Φύσης*. Το κείμενο του Harman, το οποίο στηρίζεται και στις απόψεις του Ένγκελς, αναλύει συνολικότερα και συγκεκριμένα, με βάση τα δεδομένα των σημερινών επιστημών, το πρόβλημα της καταγωγής, της διαμόρφωσης, της ανάπτυξης και των αντιφάσεων των ανθρώπινων κοινωνιών.

Ο Ένγκελς, με το ανολοκλήρωτο έργο του, *Διαλεκτική της Φύσης*, πού συντάχθηκε στην περίοδο 1875-1882, συνδέεται με τη μακρά υλιστική-μονιστική αντίληψη για τη φύση, αντίληψη, την αναπτύσσει με βάση τα δεδομένα των επιστημών της εποχής του. Συγκεκριμένα: Μετά τις μυθικές κοσμογονίες, οι πρώτες που λιγότερο ή περισσότερο ορθολογικές κοσμολογίες διατυπώθηκαν από τους Έλληνες προσωκρατικούς. Οι

«πρώτοι φιλοσοφήσαντες», όπως γράφει ο Αριστοτέλης, θεώρησαν τις αρχές των όντων καθαρά υλικές. Το σχίσμα στη φιλοσοφία πραγματοποιήθηκε κυρίως με το έργο των πυθαγορείων και του Πλάτωνα, από τη μια, του Λεύκιππου, του Δημόκριτου, αργότερα του Λουκρητίου, από την άλλη. Οι πρώτοι και οι επίγονοί τους θεώρησαν τις αρχές των όντων μη υλικές (αριθμοί, γεωμετρικά σχήματα, ιδέες κατά την πλατωνική οντολογία). Αντιθέτως, μετά τη φυσιοκρατική φιλοσοφία των Ιώνων, τα έργα του Λεύκιππου και του Δημόκριτου αποτελούν ιδρυτικά κείμενα της υλιστικής αντίληψης για τη φύση.

Τι σημαίνει υλισμός; Το αξίωμα για την αντικειμενικότητα της φύσης είναι αναγκαίο αλλά όχι επαρκές για τη θεμελίωση μιας υλιστικής κοσμοαντίληψης. Ο αντικειμενικός ιδεαλισμός, π.χ., όπως και η χριστιανική οντολογία, θεμελιώνονται σ' αυτό το αξίωμα. Ο υλισμός θέτει και ένα δεύτερο αξίωμα: την *αυτοπαρξία της Φύσης*. Ο Ηρόκλειτος, ο Δημόκριτος και οι μεταγενέστεροι υλιστές

θεμελίωσαν τις κοσμοαντιλήψεις τους στα δύο αυτά αξιώματα. Με τη σειρά του ο Ένγκελς ανέπτυξε περαιτέρω τον υλισμό με αφετηρία αυτά τα αξιώματα, συνδέοντας οργανικά την υλιστική θέση με τη διαλεκτική μέθοδο, και εμπλουτίζοντας την υλιστική παράδοση με τη φιλοσοφική αξιοποίηση των επιστημών της εποχής του.

Συνεπώς: αντικειμενικότητα και αυθυπαρξία. Ταυτόχρονα, αντίληψη της φύσης ως ολότητας σε αέναη κίνηση και μετασχηματισμό, οργάνωση της ύλης σε ποιοτικά διαφορετικά επίπεδα, πέραςμα από την άζωση ύλη στις πρώτες μορφές της ζωής, στα ανώτερα θηλαστικά και στον άνθρωπο. Η *Διαλεκτική της Φύσης* απαντά σ' αυτά τα ερωτήματα, με βάση τα δεδομένα εκείνης της εποχής.

Ύστερα από αυτές τις εισαγωγικές παρατηρήσεις θα περιοριστούμε στο πρόβλημα του ανθρώπου και των ανθρωπίνων κοινωνιών.

Ποια ήταν λοιπόν η προέλευση της ζωής και του ανθρώπου; Φιλόσοφοι και επιστήμονες υπέθεσαν ότι η ζωή ήταν προϊόν κάποιας άγνωστης δύναμης, της ζωϊκής δύναμης (*vis vitalis*). Η μεταφυσική αυτή υπόθεση διαψεύστηκε με τη σύνθεση οργανικών ουσιών από ανόργανες στο εργαστήριο. Ως προς τον άνθρωπο, στον χριστιανικό κόσμο κυριάρχησε ως γνωστόν, η υπόθεση της δημιουργίας από τον Θεό (λαβών χούν, κ.λπ.). Ο Θεός «ενεφύσησεν ψυχήν ζώσαν» στον άνθρωπο. Η πυθαγόρεια, η πλατωνική και νεοπλατωνική φιλοσοφία επίσης διαχώρισαν το φθαρτό σώμα από την άυλη, άφθαρτη ψυχή.

Ποια ήταν, αντιθέτως, η απάντηση του υλισμού; Ήδη οι προσωκρατικοί, ειδικά ο Αναξίμανδρος, ο Δημόκριτος και άλλοι, διατύπωσαν τη φιλοσοφική θέση ότι η ζωή προέκυψε από την αυτοοργάνωση της ύλης και ότι η ψυχή έχει υλική υπόσταση (κατά τον Δημόκριτο π.χ. η ψυχή αποτελείται από λεπτότατα άτομα). Η μειοψηφική αυτή αντίληψη σχεδόν εξαφανίστηκε κατά τον Μεσαίωνα. Αργότερα ο Σπινόζα ανέπτυξε μια μονιστική οντολογία, ταυτίζοντας τη φύση με τον Θεό (17ος αιώνας). Με την αναβίωση και την επιστημονική πλέον θεμελίωση της ατομικής θεωρίας η υλιστική-μονιστική αντίληψη για τη Φύση απέκτησε στερεά θεμέλια, κυρίως με το έργο των Γάλλων υλιστών.

Και ο Ένγκελς; Γνώστης της υλιστικής-φιλοσοφικής παράδοσης και των επιστημών του β' μισού του 19^{ου} αιώνα, ο Ένγκελς, με τη *Διαλεκτική της Φύσης*, το *Αντί-Ντύριγκ* και τον *Λουδοβίκο Φόνερχμαχ*, διατύπωσε μια διαλεκτική και υλιστική, δηλαδή μονιστική αντίληψη για τη φύση και τον άνθρωπο.

Η υλιστική-μονιστική αντίληψη της φύσης δεν ήταν το μεγάλο σκάνδαλο. Χριστιανοί και ιδεαλιστές δέχονταν την αντικειμενικότητα της φύσης. Αλλά ο άνθρωπος και το πνεύμα; Το σώμα και η ψυχή; Εδώ η σκέψη του Ένγκελς συνδέεται με τις αντιλήψεις των προσωκρατικών και με τον νεότερο υλισμό. Τώρα όμως ο Ένγκελς, αξιοποιώντας τις επιστήμες της εποχής του, ειδικά τη θεωρία του Δαρβίνου και τις επιστήμες της ζωής, θεμελίωσε φιλοσοφικά την αυθυπαρξία της φύσης, την αντίληψη για τη

ζωή ως προϊόν της αυτοοργάνωσης της ύλης και την αντίληψη για τη νόηση ως «προϊόν» της λειτουργίας του εγκεφάλου (του σκεπτόμενου σώματος κατά τον Σπινόζα).

Οι σημερινές επιστήμες επιβεβαιώνουν τις διαπιστώσεις του αρχαίου και του νεότερου υλισμού και ειδικά τις αντιλήψεις του Ένγκελς. Πράγματι, αντίθετα με τις πνευματοκρατικές αντιλήψεις, την αντίληψη του Χιούμ και των μετέπειτα θετικιστών, σήμερα γνωρίζουμε τις φυσικές-χημικές διαδικασίες της αίσθησης και της παράστασης. Χάρης στη Σοβιετική Σχολή Ψυχολογίας, τη Σχολή του Πιαζέ, τις εργασίες του Βαλλόν και πλήθους νεότερων ψυχολόγων, νευροφυσιολόγων, κ.λπ., σήμερα μπορούμε να κατανοήσουμε το πέρασμα από την αίσθηση και την παράσταση στη σκέψη με έννοιες – στο λόγο. Η νόηση, το πνεύμα, δεν είναι δωρεά του Δημιουργού. Είναι δυνατότητα που αναδύθηκε χάρις στην ανάπτυξη του εγκεφάλου, την κοινωνική ζωή και ειδικά την εργασία. Το μικρό δοκίμιο του Ένγκελς στο οποίο αναφερόμαστε αποτελεί ουσιαστική συμβολή στην κατανόηση της ανάδυσης της νόησης ως ενδογενούς δυνατότητας της ύλης – χωρίς εξωτερική επέμβαση, όπως γράφει ο ίδιος.

Η ζωή συνεπώς είναι μορφή που αναδύεται ως προϊόν της αυτοοργανικής ύλης· ο άνθρωπος, προϊόν της μακράς διαδικασίας της φυλογένεσης, της ανάπτυξης και της διαφοροποίησης των μορφών της ζωής, που αρχίζει από τα προκαρυωτικά κύτταρα, προχωρεί στα ευκαρυωτικά (κύτταρα με πυρήνα), από τους μονοκύτταρους στους πολυκύττα-

ρους οργανισμούς, στα σπονδυλωτά, στα ανώτερα θηλαστικά, στα ανθρωποειδή και εντέλει στον άνθρωπο. Στη *Διαλεκτική της Φύσης* ο Ένγκελς σκιαγραφεί την υλιστική-εξελικτική αντίληψη για τη ζωή και τον άνθρωπο. Στο πλαίσιο της συνολικής αυτής αντίληψης εντάσσεται η διαλεκτική σχέση χειριού και νόησης, εργασίας και ανθρωποποίησης, που είναι το θέμα του σχετικού κεφαλαίου της *Διαλεκτικής της Φύσης*.

Σήμερα είναι πλέον θεμελιωμένη επιστημονικά η θεωρία για τη δημιουργία του ανθρώπου ως κατάληξη της μακράς πορείας της φυλογένεσης, καθώς και η παλαιά φιλοσοφική θέση ότι η νόηση είναι «προϊόν» της λειτουργίας του εγκεφάλου. Η συνεισφορά του σύντομου δοκιμίου στο οποίο αναφερόμαστε είναι ότι, σε αντίθεση με τις πνευματοκρατικές αντιλήψεις που χώριζαν την ψυχή, το πνεύμα, από φθαρτό σώμα (Πλάτων, χριστιανισμός, Καρτέσιος, κ.λπ.), ο Ένγκελς ανέδειξε τη διαλεκτική σχέση της εργασίας στην ανάπτυξη της νόησης, τη διαλεκτική σχέση χειριού και εγκεφάλου. Το χέρι, όπως γράφει ο Ένγκελς, είναι όργανο και ταυτόχρονα προϊόν της εργασίας. Η εργασία, γράφει, δημιουργήσε τον άνθρωπο. Το χέρι καθώς και τα αισθητήρια όργανα αποτέλεσαν προϋπόθεση για τις στοιχειώδεις μορφές «εργασίας» (άμυνα, κινήγι, συλλογή καρπών) και ταυτόχρονα η εργασία και η αναπτυσσόμενη κοινωνική ζωή συνέβαλαν στην ανάπτυξη του οργάνου της νόησης. (Σήμερα ξέρουμε ότι ο εγκεφαλικός φλοιός, κύριο όργανο της νόησης, αναπτύχθηκε ιδιαίτερα κατά τα τελευταία 40-

50.000 χρόνια, χάρις στην εργασία και την κοινωνική ζωή). Το χέρι αναπτύχθηκε χάρις στην εργασία. Η ανάπτυξη του χεριού συνέβαλε στην ανάπτυξη του εγκεφάλου. Το όρθιο βάδισμα και η εργασία, στην εκλέπτυνση των αισθητηρίων. Εντέλει «οι άνθρωποι είχαν κάτι να πουν ο ένας στον άλλον».

Άνθρωπος, κατασκευαστής εργαλείων. Άνθρωπος που ομιλεί (που χρησιμοποιεί έννοιες). Και τα ζώα έχουν στοιχειώδεις δυνατότητες. Έχουν αισθήματα και μνήμη. Διαθέτουν στοιχειώδη νοημοσύνη. Αλλά μόνο ο άνθρωπος κατέκτησε τη δυνατότητα να σκέπτεται τα «πράγματα» χωρίς την παρουσία τους. Εντούτοις ανάμεσα στον άνθρωπο, τα ανώτερα θηλαστικά και τα ανθρωποειδή δεν υπάρχει κάποιο μεταφυσικό κενό. Ο Ένγκελς συνέβαλε ουσιαστικά στο να κατανοήσουμε αυτή την αλήθεια.

Ως εδώ, ασχολήθηκα με το μικρό, κλασικό κείμενο του Ένγκελς. Αυτό δεν σημαίνει υποτίμηση του σπουδαίου δοκιμίου του Harman, το οποίο καταλαμβάνει 125 σελίδες του βιβλίου. Το κείμενο αυτό συνιστά, από μια άποψη, αποτίμηση του φιλοσοφικού έργου του Ένγκελς. Ταυτόχρονα, προχωρεί πολύ πιο πέρα: Χάρις στην πλούσια βιβλιογραφική τεκμηρίωση, ο Harman απαντά σε προβλήματα που δεν μπορούσαν να απαντηθούν στην εποχή του Ένγκελς όπως είναι δυνατόν να απαντηθούν σήμερα. Ο Harman π.χ. θέτει το εξαιρετικά επίκαιρο σήμερα ερώτημα αν η ανθρώπινη Φύση είναι συμβατή με το σοσιαλισμό. Ανατρέχοντας στο πρόβλημα της καταγωγής του ανθρώπου και διερευνώντας τη βιολογι-

κή φύση του και τη λειτουργία του εγκεφάλου, ανατρέπει την άποψη ότι ο άνθρωπος είναι ένας «αιματοβαμμένος» πιθανός φονιάς. Συνολικά ο Harman αναδεικνύει την αντεπιστημονικότητα του σημερινού βιολογικού αναγωγισμού, ο οποίος επιχειρεί να αναγάγει το σύνολο των χαρακτηριστικών του ανθρώπινου όντος στη λειτουργία των γονιδίων. Ο Harman εξετάζει τις συνέπειες του καταμερισμού της εργασίας, την ανάπτυξη του εγκεφάλου, την ανάπτυξη της συνείδησης, κ.λπ. Στη συνέχεια εξετάζει το ρόλο των εργαλείων, την καταγωγή της γεωργίας, τη διαμόρφωση των τάξεων και των τάξικών κοινωνιών, το ρόλο των τάξεων και του κράτους, τη γυναικεία καταπίεση στις ταξικές κοινωνίες, όπως και μια σειρά ειδικότερα προβλήματα. Συνολικά, το κείμενο του Harman είναι μια εξαιρετική, τεκμηριωμένη και πειστική διαπραγμάτευση βασικών φιλοσοφικών προβλημάτων που έχουν ιδιαίτερη επικαιρότητα σήμερα.

Διαλεκτικός υλισμός: Για τους μεν, είναι μια ξεπερασμένη, περίπου θρησκευτική ιδεολογία. Για τους δε, μια δογματική κατασκευή των Ένγκελς και Λένιν, αντίθετη με το φιλοσοφικό έργο του Μαρξ. Το σύντομο δοκίμιο του Harman, όπως και η πλούσια, απαλλαγμένη από τον νεκρό δογματισμό σημερινή μαρξιστική φιλοσοφική παραγωγή, διαφεύδουν τις αντιμαρξιστικές Κασσάνδρες, όπως και τους ιδιόμορφους υποστηρικτές της κομμουνιστικής προοπτικής κατά τους οποίους ο μαρξισμός είναι νεκρός.

Ευτύχης Μπιτσάκης